

Інтер, 2006. – С. 287–288. 6. *Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. проф. М.В. Цвіка, доц. В.Д. Ткаченка, проф. О.В. Петришина.* – Х.: Право, 2002. – С. 269. 7. Цит. праця. – С. 17. 8. *Нерсесянц В.С.* Проблемы общей теории права и государства / Нерсесянц В.С. / под общ. ред. академика РАН, В.С. Нерсесянца. – М.: Норма, 2008. – С. 189. 9. *Нерсесянц В.С.* Там само. – С. 192. 10. *Алексеев С.С.* Восхождение к праву. Поиски и решения / Алексеев С.С. – М.: НОРМА, 2002. – С. 394. 11. *Бачини В.А.* Цит. праця. – С. 138. 12. *Алексеев С.С.* Цит. работа. – С. 506.

УДК 340.12

С. В. САВЧУК

ВИНА ЯК ОНТОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ: ФІЛОСОФІЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ

Досліджується творчий доробок М. Хайдеггера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, М. Бубера, П. Рікьора у смислому наповненні феномену вина.

Філософська рефлексія з приводу вина встановлює її константний характер. Вина невіддільна від екзистуючої людини. Вона вказує на екзистенціальну сутність людини. Вина перетворюється у винуватість самої екзистенції. Людина винує сама самим існуванням як таким. Вина – онтологічна.

Ключові слова: буття, вибір, вина, винуватість, відповідальність, екзистенція, злочин, мораль, погранична ситуація, самість, суд, Dasein.

С. В. Савчук. Вина как онтологическая характеристика человеческого существования: философия экзистенциализма

Исследуется творческое наследие М. Хайдеггера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, М. Бубера, П. Рикёра М. в смысловом наполнении феномена вина.

Философская рефлексия по поводу вина устанавливает её константный характер. Вина неотделима от экзистирующего человека. Она указывает на экзистенциальную сущность самого человека. Вина превращается в виновность самой экзистенции. Человек виноват самим существованием как таковым. Вина – онтологическая.

Ключевые слова: бытие, вина, виновность, выбор, мораль, ответственность, пограничная ситуация, преступление, самость, суд, экзистенция, Dasein.

Savchuk Sergiy. Fault as ontological characteristic of human existence: existential philosophy

The creative heritage of M. Heidegger, K. Jaspers, J.-P. Sartre, M. Buber, P. Ricoeur is investigated in semantic content of the phenomenon of fault.

Philosophical reflection, which concerns fault, sets its constant character. The fault is inseparable from human existence. It points to an existential essence of a human being. The fault turns into the guilt of its existence. The human being is guilty by the existence itself. The fault is ontological by its nature.

Key words: being, choice, fault, guilty, responsibility, existence, crime, morality, border situation, trial, Dasein.

Можна припустити, що філософія екзистенціалізму порушує питання вина з надією на те, щоб стати певним безгрішно-трансгуманним дискур-

© САВЧУК Сергій Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ном, який здійснюється, разом із релігією, над тим, що кваліфіковано в ньому як властиве всім і кожному. Моделі вини приписують їй ту якість, яку людина набуває при переході від старого стану до нового.

Філософська рефлексія з приводу вини встановлює константний характер цього явища. Що б не було з доемпіричною випадковістю події, яка виночаткувала традиції зла, людська діяльність назавжди віддана під владу досвіду вини. Навіть якщо вина не первісна, одвічна, вона завжди фундаментальна. Вина – онтологічна характеристика людського існування (*екзистенціалізм і психоаналіз*). Саме неподільність вини і людського існування, мабуть, робить вини непростимою не тільки *de facto*, але і *de jure*. Спроба виключити вини з існування рівносильна його повному зруйнуванню, запереченню.

Аутентичним соціальним процесам ХХ століття є трактування вини, розроблене екзистенціальною філософією (М. Хайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, М. Бубер, П. Рікьор); через страждання та усвідомлення вини відкривається структура екзистенції. При цьому для повнішого розуміння їх творчої спадщини були враховані результати, отримані у працях Л.А. Дем'яновського, Є.О. Дженкової, А.А. Козловського, Т.Ю. Лебедевої, С.І. Максимова, А. Мацейна, І.П. Смирнова, О.В. Стовби.

Традиції німецької класичної філософії знайшли відображення у творчості М. Хайдеггера. Філософ обгрунтовано запитує, «як (*wie*) ми винуваті і що означає вина?». «Ідея вини не вигадана довільно і не нав'язана людині (*dem Dasein*)». Якщо її розуміння мислимо, то «ця можливість повинна бути в людині намічена»; мають бути якісь позначки, які надали би нам можливість розкрити феномен вини. Ці сліди М. Хайдеггер знаходить у взаємозв'язку вини і буття: вислів «винуватий» завжди є його присудком¹. Цим вина стає невіддільною від самої екзистуючої людини: «не хтось винуватий, але я сам винуватий». Вона вказує на екзистенціальну сутність людини.

Вина перетворюється у винуватість самої екзистенції. Людина винувата самим існуванням як таким («*Das Dasein ist als solches schuldig*»). Вина онтологічна. Людина «не лише може бути фактично обтяжена виною, але є в самій основі свого буття винуватою». Ця сутнісна винуватість створює екзистенціальну умову для імовірності стати «морально» доброю або ж злою. Інакше кажучи, індивідуальна вина можлива лише як прорив загальної винуватості екзистенції.

Вина не має предикатів². Усвідомити вини означає примусити заговорити «початкову винуватість – *das ursprüngliche Schuldigsein*», або «винуватість не виникає із правопорушення, проте, навпаки, правопорушення можливе лише на підставі цієї вихідної винуватості»³.

Вина ставить за провини людині, яка існує – безнадійно дефіцитарній в зіставленні з повнотою буття⁴, в яке вона «закинута». Людина створює начерк самої себе. Цей нарис виникає із турботи. Будучи «закинutoю» в світ людина турбується бути, і турбота змушує її зробити начерк самої

себе, надавши певний напрямок. Людина, створюючи один нарис самої себе, неминуче заперечує всі інші можливі начерки. І це заперечення: ні (*Nich!*) належить до екзистенційного смислу покинутості, становить, за М. Хайдеггером, винуватість екзистенції як такої. Людина винувата одвічно. Вона – винувате буття. Винуватість прихована у бутті, вплетена в саме існування людини у світі. Ми завжди обираємо одне, заперечуючи все інше. Цю ж думку відтворив і К. Ясперс: «Хапатися за одне означає, що інше можна відкинути». Відхилення ж іншого штовхає мене «в об'єктивно неусвідомлену вину... Реальність екзистенції (*Wirklichwerden*) в одному створює непереборну вину, відмітаючи (інші) можливості екзистенції»⁵.

У трактаті «Питання про винуватість» (1946), написаному в дні Нюрнберзького процесу над нацистськими злочинцями, К. Ясперс усіма своїми помислами «як німець серед німців» прагнув «сприяти ясності й одноставності, а як людина серед людей – брати участь» у пошуках істини в питанні вини⁶. Історичний та етичний самоаналіз німців, на його думку, відбувається внаслідок тієї обставини, що вся німецька нація опинилася в пограничній ситуації (*Grenzsituation*). Завдяки останній стало можливо усвідомити скінченність свого існування, порушити запитання про смисл життя.

«Простіше за все уникнути запитання (*про вину – С.С.*)», – наголошує К. Ясперс⁷. Але «питання винуватості – це ще більшою мірою, ніж запитання інших до нас, наше запитання до самих себе. Від того, як ми відповімо за нього в глибині душі, залежить наше теперішнє світосприйняття та само-відомість. Це питання життя для німецької душі».

Міркування з цього приводу, переконаний філософ, «страждають плутаниною понять і позицій. Щоб дотримуватися правди, потрібні розмежування»: «К. Ясперс розрізняє чотири види винуватості, що відповідають таким критеріям: Під яку категорію вини дії підпадають? Яка інстанція приймає рішення про це? До яких наслідків призводить це рішення? Яке виправдання чи покарання передбачається в рамках закону?»

1. Кримінальна винуватість. Злочин – це об'єктивно доказові дії, що порушують недвозначні закони. Інстанцією є суд, який устанавлює склад злочину і застосовує відповідні закони.

2. Політична винуватість. Кожна людина відповідає разом із іншими за те, як нею правлять. Інстанцією є влада і воля переможця – як у внутрішній, так і зовнішній політиці. Вирішує успіх.

3. Моральна винуватість. За дії, які вчиняє окрема особа, вона несе моральну відповідальність, до того ж за всі свої дії. Інстанцією є власна совість, а також спілкування з близькою, люблячою, іншою небайдужою людиною.

4. Метафізична винуватість. Солідарність між людьми як такими робить кожному людину також відповідальною за всяке зло, несправедливість у світі. «Якщо я не роблю, що в змозі, щоб запобігти їм, я також винуватий». Інстанція – один лише Бог⁹.

Кожне поняття винуватості виявляє реальності, що зумовлюють наслідки для сфер інших понять винуватості. Люди, якби могли звільнитися від метафізичної вини, були би ангелами. Усі інші концепції вини стали би несуттєвими, безпредметними. Моральні хиби, слабкість – засновок політичної вини і злочинів. Певно, це розмежування можна використовувати і софістично, щоб звільнитися від усього питання винуватості, зняти з себе вину¹⁰.

Винуватість має зовнішні наслідки для життя, незалежно від того, чи розуміє це той, кого вони стосуються. Внутрішній ефект для самосвідомості вона має, якщо людина «бачить свою вину». Злочин карається. Для цього необхідне тільки визнання винуватості з боку судді в його вільному волевиявленні. Відповідальність існує й за політичної винуватості – відшкодовується шкода, а надалі політична влада і політичні права обмежуються або втрачаються. Із моральної винуватості народжується усвідомлення, а тим самим каяття й оновлення. Метафізична винуватість змінює людську самосвідомість перед Богом¹¹.

Очищення, переконає К. Ясперс, – це стежа людини як людини. Звільнення через розвиток думки про винуватість є момент цього шляху. Очищення – процес внутрішній. Це постійне становлення. Воно не є одне і те ж для всіх. Кожний іде своєю особистою дорогою. Путь цей ніхто інший не може ні передбачити, ані вказати. Очищення – це справа нашої свободи, умова політичної свободи. Із визнання винуватості виникає усвідомлення солідарності і власної відповідальності, без якої неможлива свобода. Очищення звільняє нас. І те, «що правильне перед лицем смерті, у крайніх обставинах, те стає поганою спокусою, якщо людина завчасно мирнає у стомленість, нетерпіння, розпач. Адже правильна ця погранична позиція лише тоді, коли вона підкріплена стійкою розумністю, готовністю скористатися ще можливим, поки триває життя. Упокорювання та догримання міри – ось наша доля»¹², – так, контекстуалізуючи семантику «німецької вини» (*Die Schuldfrage*), завершує свій трактат К. Ясперс.

Людині у пограничних ситуаціях (хвороба, страждання, вина, смерть) підкривається її скінченність, водночас і зв'язок із буттям. Екзистенція абсолютно свободна; людина обирає. Вона «створює себе» незалежно від будь-якої зовнішньої детермінації. «Неможливо не обирати», – підсилює сказане німецьким філософом Ж.-П. Сартр, представник атеїстичного екзистенціалізму. «Я завжди можу обрати, – продовжує він, – але я повинен знати, що навіть у тому випадку, якщо нічого не обираю, чим я все ж таки обираю»¹³.

Вибір завжди залишається вибором у ситуації. Людина знаходиться в організованій ситуації. Своїм вибором людина примушує жити цією ситуацією все людство. Вона несе відповідальність за вибір, який, зобов'язуючи її, зобов'язує водночас весь рід людський. Загальновизнані же морально-релігійні поняття совісті, вини, каяття Ж.-П. Сартр відкидає як такі, що нерешкоджатимуть людині бути вільною і самій обрати своє існування.

Отже, підсумовуючи сказане і дещо забігаючи наперед, можна припустити, що використання моделі *Dasein* є однією з центральних точок розуміння сучасної філософії. Якщо і є «найзручніше місце відштовхування для стрибка» в історію філософії *вини*, усвідомлювану як філософію людини, то це хайдеггерівська людина¹⁴. Праця М. Бубера «Проблема людини» (1942)¹⁵ тому приклад: у вини немає іншого джерела, крім афективної реакції одинака, який не знаходить собі місце в бутті при входженні туди. Суб'єкт, залучаючись у процесі соціального спів-буття до діалогу з іншим, тим спокутує свою вину перед буттям, інтегруючись у ньому, вступаючи з ним у спілкування – як із Богом¹⁶.

У центрі уваги М. Бубера людина, М. Хайдеггера – Буття. Для пояснення останнього М. Бубер обрав, зокрема, поняття вини (*Schuld*). На його думку, М. Хайдеггер застосовує техніку породження отологічного, аутентичного з духу щоденного, звичайного. Виходить зі звичної для німецької мови ситуації, де хтось чимось «зобов'язаний» (*schuldig ist*) іншому. Далі – з обставин, де хтось «винуватий» у чомусь (*schuldig ist*). І приходиться звідси до становища, де хтось «стає винуватим» (*schuldig wird*) перед іншим, тобто завдає шкоди наявному буттю іншого, є її причиною. Проте і це – просто заборгованість (*Verschuldung*), а не первісна і справжня винуватість (*Schuldigkeit*), з якої виникає і стан «заборгованості».

Справжня винуватість, за М. Хайдеггером, полягає у винуватості самого наявного буття. Воно винуває в основах свого буття. Винуває тому, що не здійснює себе. Бо людська самість (*das Selbst*) приводиться ним до буття лише у сфері горезвісного «загальнолюдського», де перебуває «Хтось» (*Man*), а не власна самість. У цій ситуації лунає заклик совісті. Кличе саме наявне буття, волає до самого себе. Те наявне буття, яке в силу своєї вини не досягло само-буття (*Selbst-Sein*), звертається до самого себе, закликає себе згадати про свою самість, звільнитися для самості, від несправжності наявного буття прийти до його дійсності.

М. Хайдеггер «має рацію в тому, що всяке розуміння заборгованості повертає нас до ідеї первісної винуватості. Має рацію і в тому, що ми здатні виявити цю первородну винуватість», – резюмує М. Бубер. «Але ми досягаємо цього не шляхом виокремлення певної ділянки життя – тої ділянки, де наявне буття ставиться до себе самого і до свого власного буття, а через осягнення всього життя без редукції – того життя, де індивід, по суті, ставиться до іншого саме як до чогось іншого, ніж він сам»¹⁷. Іншими словами, М. Хайдеггер, осмислюючи онтологічний статус вини, першим ставить запитання, як не дивно, не по суті, а формі: що ми маємо на увазі, коли в занепокоєному бутті, в режимі буття за себе, приписуємо комусь повинність?!

Цією схемою утворення онтологічного М. Хайдеггер послуговується не раз. За її ж допомогою формуються основні смислові прообрази використання вини: а) предикат вини як «повинність». Ця форма буття має місце у випадку певної заборгованості. З'являється в ситуації спів-буття з іншими;

б) власне винуватість, у розумінні бути причиною або підставою для подальшого звинувачення. При цьому людина, будучи виною дії, може уникнути повинності, бути невинуватою. І навпаки, можна не бути виною чогось, але продовжувати якусь повинність¹⁸.

Стезею М. Хайдеггера, прагнучи підвести під свою теорію онтологічний фундамент, іде і П. Рікьор. Сфера невольового (несвідомого) отожднюється з поняттями «життєвий світ», «буття», введення яких в аналіз ставить, на його думку, феноменологію «на поріг онтології». Феноменологією, у випадку семантичного розгляду терміна «винуватість»¹⁹, П. Рікьор називає «опис значень, що присутні в досвіді взагалі, чи йдеться про досвід відносно речей, цінностей, особистостей тощо»²⁰. Переплетення образів та їх інтерпретацій – основа пізнання почуття вини.

Винуватість має суто суб'єктивний відтінок. Її символіка відзначена інтеріорністю. Вона свідчить про свідомість, над якою доволіє сила, що впливає на неї. Свідчить також про докори сумління, що діють зсередини, постійно знаходячись під владою почуття вини. Проте найзначущим є той символ винуватості, який пов'язаний з судом як громадянським утворенням, – стверджує П. Рікьор²¹. Метафізично перенесений у глиб душі, суд стає тим, що ми іменуємо «моральною свідомістю». Людина переживає почуття вини; досвід вини набувається передусім через почуття. Людина постає перед невидимим судом, який визначає ступінь гріха, ухвалює вирок і накладає покарання. Глибинна моральна свідомість перетворюється в караюче око. Почуття винуватості стає усвідомленим, підзвітним і підсудним внутрішньому суду; воно виступає як передбачення покарання.

У почутті вини П. Рікьор, як і Г. Гегель, убачає один із проявів двоїстості свідомості, внутрішнього діалогу, через який і здійснюється самоаналіз і самопокарання: «Вина (*culpa*) – це самоаналіз, самовідчуття та самопокарання за допомогою свідомості-двійника»²².

Семантичне наповнення феномена вини еволюціонувало протягом усієї історії, відображаючи зростання самосвідомості індивіда та суспільства: від вини як покарання богів до вини як каяття перед Богом; від вини як механізму самоосягнення до вини як показника особистісного зростання; від вини, яку варто скоріше забути, до вини, про яку треба пам'ятати. Починаючи з минулого століття вина обирає своїм основним джерелом історію людства, її трагічний розвиток. У мовній свідомості концепт вини асоціюється насамперед із поняттям історичної відповідальності, колективної вини. Вина не лише універсальна, а й адаптивна, і протеїчна. Крім соціальної, несвідомої, екзистенціальної реальності, яка диктує своє трактування вини, виникла інтелектуальна, міжособистісна реальність, де ця проблема отримала свою специфіку інтерпретації.

1. Мацейна А. Бог и свобода / Мацейна А. – М.: Центр «Путь, Истина и Жизнь», 1999. – С. 107. 2. Створюється враження, що М. Хайдеггер наблизився до християнського розуміння первородного гріха (викладеного мовою філософії) як засновку всіх інших гріхів. Проте цей ефект зникає при згадці порушеного М. Хайдеггером запитан-

ня: «Який же досвід свідчить про цю вихідну винуватість людини?». Див.: *Мацейна А.* Цит. робота. – С. 108. 3. *HWPd* – Historisches Wörterbuch der Philosophie. Hrsg. von J. Ritter u. K. Gründer. – Berlin: Schwabe & Co AG Verlag, 1992. – S. 1461. 4. Мартін Хайдеггер вважає, що обгрунтуванням буття є безпосередність його екзистенціального переживання, яке може статися лише у «тут-бутті» або «присутності» людини. Див.: *Хайдеггер М.* Исток художественного творения // Хайдеггер М. / пер. с нем. Михайлова А.В. – М.: Академический Проект, 2008. – С. 466-473. 5. *Jaspers K.* Philosophie / Jaspers K. – Berlin: Springer Verlag, 1948. – P. 506, 508. 6. *Ясперс К.* Вопрос о виновности / Ясперс К.; пер. с нем. – М.: Прогресс, 1999. – С. 5. 7. Там же. – С. 15. 8. Там же. – С. 16. 9. Там же. – С. 19-20. 10. Там же. – С. 61-62. 11. Там же. – С. 23-24. 12. Там же. – С. 104. 13. *Сартр Ж.-П.* Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов / Ж.-П. Сартр. – М.: Политиздат, 1989. – С. 319-344. 14. Звісно, якщо не віднайти задоволення у всьому, що було і буде висловлено, повсякчас знайдеться система кінцевих тез. Одна з таких, актуалізована А.А. Дем'яновським, гласить: «Поклик совісті волає до власної екзистенції». І тут же порушує запитання: на що вказує це положення фундаментальної онтології?! Екзистенція – це доля, прописана до нашої загубленості, прихованості; те, що ми, виражаючи мовою платоніка, зобов'язані пригадати як первісне і найістотніше, це примара фатуму в сучасній філософії. Екзистенція, незважаючи на ту видимість уникнення невласного, призводить до ще більшої проблеми – зумовленості. Остання і характеризує фатальність. В екзистенціальному плані людина, маючи картину світу, приречена, не виходячи із невласного. Але вона приречена і набуваючи власне. Людина, розкривши свою екзистенцію, розуміє, що це був її єдиний шлях, визначений. Якщо людина вийшла з невласного і просунулась до власного, її мета вже прописана. Вона рухається до екзистенції, яка установа як доля. Відбувається хибне подвосня, що прагне заплутати і представити фатумне нефатальним. Світ постає вкрай спрощеним. Фатум установа згубні умови – кожен прийме одне з двох, третього не дано. Або ви стурбована присутність і план вашого життя відомий як сценарій, як утверджена доля, або ви виявляєте справжнє, але знову за сценарієм, адже в будь-якому випадку ваша кінцева мета – екзистенція. Екзистенція не може бути прописана. Інакше філософія перетворюється на книгу долі. Екзистенції взагалі немає. Її не повинно бути, ні як слова, ані як поняття. Оскільки її голос – мовчання. Нехай вона сама залишиться тишею, буде невимовна. У протилежному випадку нівелюються правила гри, задані нами. М. Хайдеггер порушив свої правила. Він повірив у свою силу, більше, ніж варто. Його онтологія фатальна. Це онтологія, що повернулася до своїх джерел. Див.: *Дем'яновських А.А.* Онтологическая антропология в философии М. Бубера и М. Хайдеггера / Дем'яновських А.А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://samlib.ru/d/demjxanovskikh_antop_anatolxewic/ontantropologia.shtml / 15. *Бубер М.* Проблема человека / Бубер М. – К.: Ника-Центр, 1998. – 96 с. 16. *Смирнов И.П.* Вина и начало / Смирнов И.П. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.antropolog.ru/doc/persons/smirnovigor/smirnovigor/> / 17. *Бубер М.* Два образа веры / Бубер М.; под ред. П.С. Гуревича, С.Я. Левит, С.В. Лёзова. – М.: Республика, 1995 – С. 197-212. 18. *Дем'яновських А.А.* Цит. робота. 19. *Рикёр П.* Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / Рикёр П.; пер. с фр., вступ. ст. и коммент. И.С. Вдовиной. – М.: Академический Проект, 2008. – С. 570-589. 20. Там же. – С. 570. 21. *Рикёр П.* Память, история, забвение / Рикёр П.; пер. с франц. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2004 (Французская философия XX века). – С. 634. 22. *Рикёр П.* Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. – С. 575.